

Võimatuse vallast

Tänapäeva iirikeelne kirjandus kohalikus
ja globaalses kontekstis

MÁIRÍN NIC EOIN

Tunnustatud poetess Máire Mhac an tSaoi esines 1988. aastal ajakirjas Poetry Ireland Review iirikeelse luuleajakirja Innti 11. väljaannet arvustades järgmise dramaatilise seisukohavõtuga:

Iiri keeles luuletamises on igal juhul midagi müstilist: luua elusat kirjandust kiirelt hääbuvas vähemuskeeles, mil peaaegu puudub kõnekeele tagamaa ja pole isegi heebreata või ladina kultuuri- või kultusstaatust? Tundub ilmvõimatu – ja ometi on see juhtunud. (Mhac an tSaoi 1988: 33)

Järgnes väide, et tegemist on „ühe esivanemate kultuse jahmatavalt ning segadusseajavalt visa ilminguga”, ning selle kultuse praktiseerijaid (nii mehi kui ka naisi) nimetas autor vastavalt „preesterkonnaks” ja nende tegevust „riituseks”.

Teine luuletaja Biddy Jenkinson seevastu keeldus põhjendama tänapäeva iirikeelse luule elujõudu esivanemate kultusega. Tema vastus Mhac an tSaoile Poetry Ireland Review’ järgmises numbris kõlas nõnda:

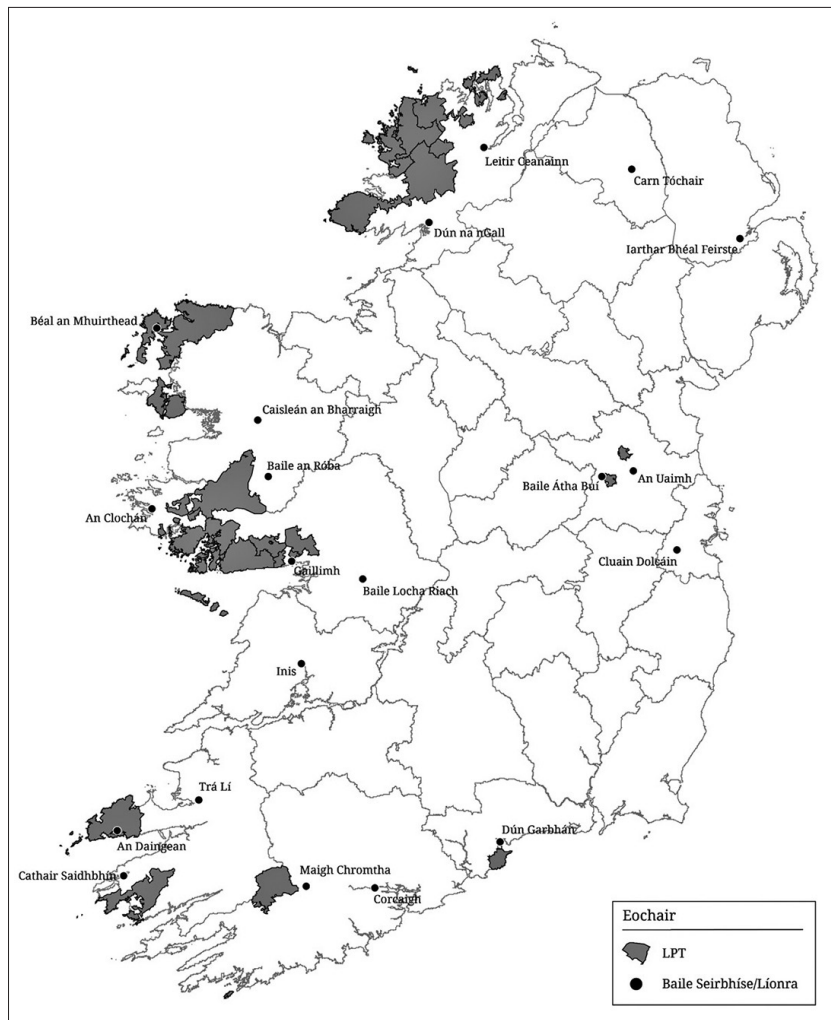
[...] mina küll ei tunne, nagu kirjutaksin „kiirelt hääbuvas vähemuskeeles”. Mina kirjutan oma keeles, omaenda ja mu pere kodukeeles. Kirjutan elavas keeles oma elusatele sõpradele. Tõsi küll, meid jääb üha vähemaks. Iiri keele kõnelejad on natuke nagu mustlased. Meid tõrjub teatud ükskeelne kogukond, kes on end mugavasti sisse seadnud ja kellele meeldiks, kui me pigem lahkuksime, kui jätkaksime nendega jagemist oma õiguste üle. (Jenkinson 1989)

Ülaltoodud mõtete taustal on mul järgnevalt kavas 1) kirjeldada lühidalt iiri keele olukorda, 2) anda ülevaade meie kirjandussfääris toimuvast ja 3) arutleda pisut siinse ajakirjanumbri kesksel teemal, nimelt: mis on õieti elujõulise väikeses vähemuskeeles kirjanduse lokaalne ja globaalne tähendus.

Iiri keel kui vähemustatud keel

Iiri keele kasutamine oli drastiliselt langenud juba enne Iirimaa iseseisvumist 1922. aastal. Tõllal elas iiri keele kogukondlik kasutus ja põlvkondlik edasikanne kõige enam läänerranniku talumajapidamistes ja kalurikülades. Kuigi 1926. aastal kanti need alad kaardile kui ametlikult iirikeelsed (nn Gaeltacht), on nende pindala alates

1920-ndaist aina kahanenud, põhjuseks emakeelsete iirlaste pidev väljaränne ja jätkuv keelevahetus. Praegusajal ametlikult Gaeltacht'i kuuluvad piirkonnad asuvad endiselt peamiselt läänerannikul, kaugel suurematest asulatest. Nad on üksteisest geograafiliselt eraldatud ja ükski neist ei hõlma tervet krahvkonda (vt joonist 1).

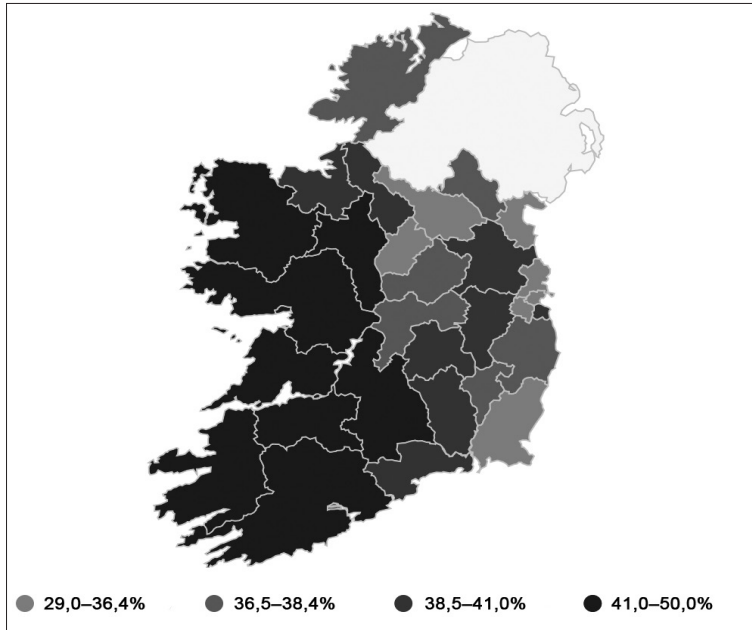

Joonis 1. Gaeltacht'i keekekorralliduspiirkonnad 2012. aastal (Walsh 2022, taasavaldatud David Kelly loal).

Kõik need ametlikud Gaeltacht'i piirkonnad erinevad omakorda keelepädevuselt ja -kasutuselt. Aastal 2016 elas Gaeltacht'i aladel 96 090 inimest, neist iiri keele oskajaid 63 664 (66,3%) (CSO 2021). Nende inimeste hulgas võib kohata vägagi erinevat keeleoskuse taset ja keelekasutuse struktuuri. Peale üliväheste eakate ja pisut rohkemate koolieelikute ei piirdu keegi ainult iiri keelega. Sellised lahus maatikikesed moodustavadki iiri keele südamaa. Seal asuvad mitmed tähtsad iirikeelsed asutused

(k.a regionaalarengu keskus, raadiojaam, telejaam, veebiajalehe toimetused ja arvukalt kirjastusi), kuid neilgi aladel peab iiri keel taluma tugevat survet, nii et järgmise põlvkonna iirikeelsus pole sugugi kindel.

Ülejäänud Iirimaa osatakse ja kasutatakse iiri keelt tunduvalt vähem. Alates 1920. aastatest on Iiri keelepoliitika väljaspool iirikeelseid alasid keskendunud haridusele. Keelevahetuse tagasipööramiseks õpetatakse iiri keelt põhianena kõigis alg- ja keskkoolides. Aastal 2016 väitis 39,8% Iirimaa rahvastikust, et oskab iiri keelt, mis 4,7 miljoni elaniku puhul tähendaks 1 761 420 kõnelejat (CSO 2021). Kui vaadelda end keeleoskajaks väitnute protsenti krahvkonniti (joonis 2), ilmneb selge kasv idast läände.

Joonis 2. Iiri keele kõnelejate protsents krahvkonniti 2016. aastal (CSO 2021).

Rahvaloenduse keekekasutusandmed näitavad paraku hiiglaslikku lõhet keeleoskuse ja -kasutuse vahel. Kuigi 1,76 miljonit inimest väitsid end iiri keelt oskavat, on neist igapäevaseid kõnelejaid väljaspool haridussüsteemi ainult 4,2% (73 803). Rohkem on neid, kes räägivad keelt korra nädalas või harvemini. Samal ajal 23,8% (418 420) ei kasuta seda kõnes üldse (CSO 2021). Neid andmeid on peetud tunnistuseks keelepoliitika läbikukkumisest, põhjuseks kas ebapädev keeleõpetus koolis, võimetus siduda iiri keele oskust materiaalsete ja karjäärivõimalustega või varustada iirikeelseid tuumkogukondi piisavalt ressursside ja teenustega.

Positiivsem vaade olukorrale tõstaks ehk hoopis esile, et praegu ongi väga keerukas riiklikku keelepoliitikat kujundada, eriti arvestades, kui globaalne on inglise keel, mis saavutas Iirimaa valitseva positsiooni juba XIX sajandi lõpul. Ka märkaks positiivsem vaade mõningaid edu elemente, nagu a) Gaeltacht kogukondade jõudmine XXI sajandisse, tugev iirikeelne võrgustik ja uued paisuvad keelekogukonnad; b) enamiku

Iirimaa elanike soosiv suhtumine iiri keelde ja lakkamatu emotsionaalne panustamine sellesse kui iiri identiteedi sümbolisse ja – mis kõige tähtsam – c) hoolimata kõigist pettumustest ja tagasilöökidest on igal iseseisvusaegsel põlvkonnal õnnestunud (tänu haridussüsteemile) üles kasvatada hulk uusi iiri keele kõnelejaid, kes omakorda on andnud suure panuse keelde ja keelekultuuri, eriti kirjandus- ja muu loome kaudu.

Põhja-Iirimaa (kuuest krahvkonnast koosnev valge ala joonisel 2) on iiri keelel piiratud ametlik tunnustus; riiklik toetus sõltub enamasti väikese iirikeelse kogukonna aktiivsusest kampaaniate korraldamisel ja vabatahtlike ürituste algatamisel. Ühendkuningriigi 2011. aasta rahvaloenduse andmeil väidavad 184 898 üle kolmeaastast Põhja-Iirimaa elanikku (10,65% piirkonna rahvastikust), et oskavad mõnevõrra iiri keelt, neist omakorda üle poole (104 943) ütlevad, et mõistavad seda rääkida (Irish Language Skills: QS212NI). Sama allika põhjal leidub üle kolmeaastaseid, kes kasutavad iiri keelt põhilise kodukeelena, 4045 (0,2%) (Main Language (Daytime Population): DT203NI).

Tundub, et ülaltoodud (ülimalt skemaatiline) ülevaade iiri kui väikese või vähemuskeele seisundist pakub piisavalt tausta, et asuda vaatlema, et toimub iiri-keelses kirjanduses.

Kirjanduslik taassünd

Tänapäevase iiri kirjanduse juured on aastas 1897, kui Gaeli Liiga (organisatsioon, mil on suurimad teened iiri rahvale keele tähtsuse meelde tuletamisel) võttis oma tegevuskavva uue iirikeelse kirjanduse loomise. Eesmärk polnud sugugi lihtne, arvestades emakeelsete iirlaste arvu tohutut vähenemist pärast suurt näljahäda XIX sajandi keskpaigas, ja mis eriti tähtis – iirikeelse kirjaoskuse äärmiselt madalat taset emakeelsete iirlaste hulgas. Sestap oli uue iirikeelse kirjanduse tekitamine algusest peale seotud hariduslike ülesannetega arendada kirjaoskust ning luua kooli sobivaid õppematerjale.

Moodne kirjanduselu sündis XX sajandi esimestel kümnenditel. Tänu kirjandusvõistlustele, kultuurifestivalidele, uutele kirjastustele ning terve põlvkonna õpetlaste, toimetajate ja folkloristide pühendumusele kirjutati ja kirjastati romaane, novellikogusid, luulet, autobiograafiaid ja näidendeid. Muret tegid keeleprobleemid (eriti kirjakeel), kirjasüsteemi valik (gaeli või ladina), žanriküsimused (nt suulise traditsiooni mõju, samuti vajadus arendada kaasaegseid žanre, nagu romaan) ja sisuprobleemid (kas iirikeelne kirjandus peaks keskenduma maaelule Gaeltachtis või linnakeskkonnale ja -kogukondadele) (vt O'Leary 1994, 2004, 2006, 2010, 2011). Et kirjandustekstid pidid ühtlasi näitlikustama keelekasutust, pöörati suurt tähelepanu idiomatikale, tehes sageli vahet emakeelsete iiri autorite ja keelt hiljem õppinute vahel. Riiklikust kirjastusest An Gúm, mis asutati 1926. aastal haridusministeeriumi egiidi all, sai aastakümneteks mitte ainult kooliõpikute, vaid ka uuema iirikeelse kirjanduse väljaandja (Coilféir 2020).

Kuigi XX sajandi esimene pool kujunes hindamatuks külviperioodiks kaasaegse iiri kirjanduse põllul, leidis ka rahulolematuid. Veel 1949. aastal võttis Máirtín Ó Cadhain, kellest hiljem sai XX sajandi kõrgeimalt hinnatud iiri kirjanik, oma kuulsas

loengus sõna kohaliku kirjandusprotsessi aegluse vastu, küsides: „Miks iirikeelne kirjandus kiratseb?” Arvukate põhjuste hulgas mainib Ó Cadhain sõltuvust konservatiivsest riiklikust kirjastusest, tähelepaneliku kriitika puudumist ja enesetsensuuri (Ó Cadhain 1990 [1949]).

Pöördpunktiks sai Ó Cadhaini enda teos. Enne 1949. aastat oli ta avaldanud kaks jutukogu mainitud riiklikus kirjastuses, kuid kolmas raamat, teedrajav mäsuline romaan „Cré na Cille” (1949; e k umbkaudu „Surnuaia muld”) ilmus vastses erakirjastuses Sáirséal agus Dill, mis asutati 1947. aastal ja millest sai suurim uue ja uuendusliku iirikeelse kirjanduse väljaandja kuni 1980. aastani (Ó hÉigeartaigh, Nic Gearailt 2014). „Cré na Cille” olulisust on võimatu ülehinnata: just siin kasutab autor Gaeltachti keelepruuki, tulemuseks pööraselt naljakas romaan, mis, olles modernistlik vormilt ning revolutsiooniline stiililt ja keelelt, murdis iga viimase kui sisulise tabu, kujutades nidusat iirikeelset kogukonda kui mikrokosmost peegeldamas inimolu viletsust. Nagu Ó Cadhain isegi mõistis, avas teose edu kirjastuste ukсед kõikvõimalikule iirikeelsele kirjandusele.

1950. ja 1960. aastatel kerkisid esile kolm suurt poeti – Máire Mhac an tSaoi, Seán Ó Ríordáin ja Máirtín Ó Direáin – ja riburada muid tähelepanuväärseid luuletajaid (de Paor 2006). Ka proosas toimus 1960-ndatel nii mõndagi: Ó Cadhain jätkas uuenduslike novellidega, samal ajal kui Gaeltachti-välised autorid asusid sisse tallama uusi radu nii proosas, luules kui ka näitekirjanduses (Nic Eoin 2006, 2020a). See oli periood, kus enamikus žanrides avaldatud kirjanduse maht kahekordistus. Uus põnev luulepõlvkond saabus 1970.–1980. aastatel koos uue luuleajakirjaga Innti, mille asutas 1970. aastal tollane Corki ülikooli tudeng Michael Davitt. Need poetid, k.a praegu maailmakuulus Nuala Ní Dhomhnaill, võtsid eesmärgiks tuua iirikeelne luule välja klassiruumist ja auditoriumist, klubide ja pubide lavale. Nende algatatud kirjandusliikumine paistis silma tugevate kohalike ja rahvusvaheliste sidemete poolest, taotledes luule ja keeleaktiivsuse ühitamist üleilmsete noorte- ja kontrakultuuriliste liikumistega (Ó Dúshláine 2011; Ó Dúshláine, Ní Chléirchín 2011).

Alates 1980. aastast on iirikeelse kirjanduse väljaandmine kui tunnustatud loomesektor üha kasvanud. Oluliste kirjastuste asutamine 1980.–1990. aastatel viis avaldatava kirjanduse mahu taas uuele tasemele. Iirikeelse kirjanduskriitika areng sai hoogu tänu uutele akadeemilistele ajakirjadele ning kriitiliste monograafiate ja esseekogumike sagedasele ilmumisele. Vaatamata iirikeelsete raamatute põhituru piiratusele, rääkimata tootmis- ja turundusraskustest, mille üle kirjastajad alailma kurdavad, selgitas 2016. aasta uuring välja üle 500 elusoleva kirjaniku, kes on avaldanud vähemalt ühe iirikeelse teose või kelle näidend on jõudnud teatrilavale või telekraanile või kuuldemäng kõlanud mõnes tunnustatud raadiokanalis (Heussaff, Ní Anluain 2016). Iirikeelse kirjavara kasvule on hästi mõjunud ka uue meedia teke ja veebivõimalused. Samuti kasvatab iirikeelsete tekstide mahtu pidev kirjanduse tõlkimine teistest keeltest peale inglise. Luuletõlgete poolest on tuntuim kirjastus Coiscéim, kus ilmusid ka kolmkeelsed kogud eesti poetidelt Andres Ehinilt (2014) ja Kristiina Ehinilt (2009, 2013; Ehin jt 2012).

Artikli viimane osa püüab vastata küsimusele, mis on vähemus- või väikekeelse elujõulise kirjanduse kohalik ja globaalne tähendus.

Väikekeelse kirjanduse väljakutsed ja võimalused

Alustame kirjaniku seisukohast. Iiri keeles kirjutama tõukab alati tugev keelelise identiteedi taju, kusjuures see identiteet võib olla kaasasündinud (emakeelne) või omandatud (teiskeelne) või hoopis osa vägagi teadlikust kaks- või mitmekeelsest identiteedist. Selles mõttes võib keeleidentiteet osaliselt kattuda inimese piirkondliku, kultuurilise, rahvusliku või etnilise enesemääratlusega, olemata samas lihtsalt nende summa, kuivõrd mitte kõik iiri keeles kirjutajad ei kõnele keelt emakeelena (õigupoolest teeb seda vähemik), paljud neist ei ela iirikeelsel südamaal, mõned elavad välismaal ja mõnel puudub sootuks iiri sünnipära ehk rahvuslik või etniline päritolu (Ó Conchubhair 2008; Nic Eoin 2013, 2020b).

Kes iganes valib kirjutamiseks iiri keele, valib ennekõike vähemuse positsiooni. See võib tuleneda tugevast samastumisest iirikeelse kogukonnaga kogu tema allasurutuses, kõrvaletõrjutuses ja haavatavuses, kuid samastumine võib hõlmata ka allasurutust, tõrjutust ja haavatavust globaalses mastaabis. Viimane kehtib eriti tänapäeva kirjanduse kohta, ilmnedes paljude iirikeelsete autorite käsitletud eetika-küsimustes ja rahvusvahelises temaatikas (Nic Eoin 2018a, 2018b).

Kasinad honorarid muutuvad talutavaks, kui nendega käib kaasas suurem väljendusvabadus olukorras, kus kirjanikku ei survesta heitlik globaalne kirjandusturg – jäägugi ta ilma mõnest hüvest, mida see samuti pakkuda võib –, turg, kus valitseb ingliskeelne trükisõna ning anglofoonne suhtumine regionaalsesse kultuuridesse ja kirjandustesse. Näiteks kriminaalromaan „Madame Lazare”, mis võitis 2021. aastal riikliku kirjandusauhinna An Post iirikeelsete teoste kategoorias: selle tegevus toimub peamiselt Pariisis ja Brüsselis, peategelasteks noor prantsuse juuditari ja tema vanaema, kuid üks taustalugudest räägib juuditari nimega Hana Sepp, kes põgenes Teise maailmasõja ajal Eestist, ent hukkus 1944. aastal Londonis, kui linna tabas sakslaste raketirünnak (Mac Dhonnagáin 2021). Raamatus on ka teine taustalugu, mille tegevus toimub Arani saartel¹, ning loo keskse krimimõistatuse lahendab iirlane, kes töötab tõlgina Brüsselis. Nii et iiri ainest raamatus jätkub, kuid põhiloo keskmes on ikkagi noor prantsuse juuditari, kelle elu mõjutavad sündmused Euroopas Teise maailmasõja ajal ja järel (k.a juudi vähemuse saatus tollases Eestis, millele tekstis korduvalt viidatakse), millest on näha, kui rahvusvahelisi (ja asjasse pühendamata ootamatuidki) teemasid võib leida ühest tänapäeva iiri romaanist.

Vaadeldes asja üldisemalt, iiri (vähemus)keelse kogukonna seisukohalt, võib öelda, et elujõuline kirjandus kinnitab keele elujõudu, aitab kujundada hinnanguid, tekitab uhkust oma kultuuri üle ning motiveerib keeleõpet ja -õpetust. Oma kogukonnas on Gaeltachti kirjanikud tunnustatud ja austatud ning võidavad sageli auhindu kohalikel kirjandus- ja kultuurifestivalidel, samuti kõlab nende hääl iirikeelses meedias. Ja kirjanikud mõistavad kohalikku tunnustust hinnata, vahel rohkemgi kui raha või muud materiaalset. Isegi mainekas kakskeelne autor Éilís Ní Dhuibhne on märkinud, et kena on iirikeelsete teoste eest saada kohaliku rahva tänu osaliseks, samal ajal kui ingliskeelne lugejaskond, kuigi hoopis suurem, jääb kaugeks. Ka keele-

¹ Väike saarestik Iirimaa läänerranniku lähedal. (*Tlk.*)

korralduse seisukohalt on tugevast kirjandusest palju abi, olgu siis tegu staatuse küsimustega (kirjandus on Iirimaal endiselt au sees), keelearenduse ja -hooldega (eks aita professionaalne kirjastustöö tõhusalt kinnistada kirjakeele grammatikat ja sõnavara, ühtlasi tunnustades ja jõustades vastavaid üleriiklikke algatusi) või keeleõppega (kirjandus kui lugemisõppe siht ja ressurss).

Mida aga, kui üldse midagi, tähendab iirikeelne kirjandus anglofoonse enamuse jaoks? See on raske küsimus nii iirikeelsele kirjanikule kui ka kirjastajale. Hetkel teavad iirikeelse kirjanduse olemasolust põhiliselt alalised keelekasutajad, samas kui ingliskeelses meedias pööratakse sellele äärmiselt vähe tähelepanu. Iirimaal toimuvad kirjandusvõistlused piirduvad sageli ingliskeelsete teostega, või kui võetaksegi vastu iirikeelseid teoseid, siis võistlevad need kõik ühes kategoorias žanrist olenevate. Paljud antoloogiad ja kriitikaraamatud, mis nime järgi peaksid justkui esindama iiri novelli või romaani, käsitlevad üksnes ingliskeelset kirjandust. On üsna tavaline, et iiri keelt seostatakse peamiselt rahvaluule ja läänepoolsete Gaeltachti aladega, omamata pea mingitki ülevaadet regulaarselt avaldatava iirikeelse trükisõna mahust või kirevusest.

See toob mu viimase punktini: kuidas on lood välismaiste (eriti mitteingliskeelsete) kogukondadega, kes võiksid huvituda iirikeelsest kirjandusest? Mulle iga tahtes tundub, et selle teemanumbri aluseks olev konverents „Väikekeelte võimalustest kirjanduses, kultuuris ja ühiskonnas”, nagu muudki üritused, millel olen osalenud tänu iiri või keldi keelte ja kultuuride õppimise ning uurimise asutuste rahvusvahelisele võrgustikule, annavad tunnistust just väikese kasutajaskonnaga keelte kõnelejate huvist üksteise keelte ja kultuuride vastu (vt nt EFACIS Round Table 5). Iiri näitel usun koguni, et üks vähemuskeeltes loodud kirjanduse olulisemaid omadusi ongi nende avatus kultuuridevahelisele dialoogile, mitmekeelsuse mõnudele ning tõlkimisele, mis kultuure rikastab ja vahendab.

Globaalses kirjandussüsteemis seisavad väiksemad keeled kõik samas positsioonis, kusjuures enamasti saab just tõlkest inglise keelde tunnustuse märk ehk pilet laiemale tõlketurule. Äkilist muutust rahvusvahelises kirjastuspoliitikas ei tasu küll lähemal ajal loota, kuid minu arvates tasub tunnistada, et inglise keelel on ka tähtis vahendajaroll suhtluse edendamisel ja väiksemate keelte ühiste tõlkeprojektide hõlbustamisel. Kuigi Máirtín Ó Cadhaini „Cré na Cille” ilmus norra keeles veel enne esimest ingliskeelset varianti (Ó Cadhain 1995), ajendasid just kahele järjestikusele inglise tõlkele (Ó Cadhain 2015, 2016a) järgnenud kiitev kriitika ja üleilmne reklaam laialdast rahvusvahelist huvi romaani vastu, mille esmailumisest oli just möödunud kuuskümmend aastat. Nüüdseks on raamat saadaval rohkem kui kaheteistkümmes keeles ning Micheál Ó Conghaile kirjastusest Cló Iar-Chonnacht loodab teost jõudvat veel paljudesse keeltesse. „Cré na Cille” uuemate väljaannete hulgas on ka otsetõlkeid suurepäraselt iiri keele tundjatelt, nagu Hollandi kirjanik ja ajakirjanik Alex Hijmans ning Tšehhi kirjandusteadlane Radvan Markus (Ó Cadhain 2016b, 2017). Teised on tõlkinud inglise keele vahendusel. Tõsi, puristid kipuvad kaudtõlke peale nina krimpsutama, kuid Radvan Markus õigustab seda kui head kõrvalteed väiksema keele kirjandusvaramusse. Ja kui juba iirikeelne kirjandus saab sellise ahel- tõlkimise abil oma lugejaskonda laiendada, eks või see meetod niisama hästi töötada

vastassuunas, rikastamaks iirikeelset lugejakogemust. Nii kasutavad iiri tõlkijadki eesti kirjanduse ingliskeelseid tõlkeid, sest vaevalt iiri lugeja eesti kirjandust muidu iiri keeles lugeda saaks. Ka luuletaja Aogán Ó Muircheartaigh tutvus Andres ja Kristiina Ehini loominguga Ameerika eestlase Ilmar Lehtpere ingliskeelses tõlkes, mille Pádraig Ó Snodaigh kirjastusest Coiscéim soovitas tal iiri keelde tõlkida. Olgugi et Ó Muircheartaigh ei osanud sugugi eesti keelt, sai ta originaaliga hea kontakti, kasutades eesti-inglise ja inglise-eesti sõnastikke ning suheldes Lehtperega. Sissejuhatuses Kristiina Ehini luule- ja proosakogumiku iirikeelsele tõlkele „Péarlaí Corraigh” rõhutab Lehtpere Ó Muircheartaighi keeletundlikkust:

Temaga on tore koos töötada, eriti sellise tänuväärt ülesande kallal, sest ta tõlgib tundlikult ja hoolikalt. Ma ei oska küll iiri keelt, kuid olen kindel, et ta tõlked on õiged, kuna ta esitas pidevalt nii läbinägelikke küsimusi.²

Viimane Ó Muircheartaighi tõlgitud raamat „Dánta gan Baile i.e. Kodutud luuletused” (Lehtpere 2020) on tõlked Lehtpere enda luulest, teemaks armastus ja lein ning see, mida kõike teeb inimsuhetega dementsus ja nüüd ka koroonaviirus. Lausa uskumatu, milliste järelmiteni võib pingeline tegelemine väikekeeltega viia – nimelt jõudis luulekogu iiri keeles trükki enne kui eesti või inglise keeles.

Kultuuridevaheline koostöö võib toimuda mitmeti. Võimaluste loomine iirikeelsetele kirjanikele ja nende loomingule on toimunud algatuspõhiselt, nagu näiteks Galway Iirimaa rahvusülikooli tõlkeprojekt Aistriú, mis sündis Galway Euroopa kultuuripealinna aasta raames (vt <https://www.aistriui.eu/>). Uusi võimalusi iiritaoliste väikekeeltele töötavad veebiplatvormid, nagu Loova Euroopa raames tegutsev Versopolis, mis on mõeldud alustavaile luuletajatele ja tõlkijaile (vt <http://versopolis.com>). Veel osutus hiljuti edukaks partnerlusprogramm Beste Hitzak / Other Words (rahastajaks Euroopa Komisjon Loova Euroopa programmi raames), mille tulemuseks on loomepraktika võrgustik Euroopa väike- ja vähemuskeeltes kirjutajaile. Tänu sellele said sloveeni, makedoonia, baski, friisi ja iiri keeles kirjutajad võimaluse veeta teatud aja mõnel teisel antud rühma keelealal, kus oli võimalik koos kohalikega, sh kirjanike ja kunstnikega tegelda väikese kasutajaskonnaga keelte teemade ja probleemidega. Osales 33 kirjanikku, neist viis iirikeelset. Loodud kirjandustekstid tõlgiti nii inglise kui ka kohalikkude keelde ning programm tipnes nende avaldamisega mitmekeelses antoloogias (vt Beste Hitzak / Other Words 2019), lisaks sündis rikkalik mitmekeelne veebiressurss (vt <http://otherwordsliterature.eu/>). Antoloogia eessõnas rõhutab projekti koordinaator Imanol Galdos Irazabal, kuidas just kirjandus võib kokku tuua maid ja rahvaid, kes erinevad nii traditsioonidelt kui ka väiksusekogemuselt, ja lõpetab nii:

² „Is breá an rud é oibriú ina theannta, agus obair thairbheach lena chois sin, mar is aistritheoir íogair cáiréiseach é. Níl aon Ghaeilge agam féin, ach táim cinnte go bhfuil a chuid athleaganacha cruinn de bharr na gceisteanna grinne go léir a chuir sé im threo agus é i mbun na hoibre.” (Vt Ehin 2018: x)

Oleme raiunud raja ja teinud tee mugavamaks kõigile, kes tulevad pärast meid, kõigile, keda vaevab nende väiksuse taak ja kes vajavad abi ja toetust, mida vaid sarnases olukorras viibijad suudavad anda. (Beste Hitzak / Other Words 2019: 6)

Järeldused

Et kirjanikud, kes loovad napi kasutajaskonnaga keeles, on eriti tundlikud globaalsete ühtlustavate jõudude suhtes, mis ähvardavad kultuurilist mitmekesisust, pole ime, et nende teostes on sagedasti juttu elu, kultuuri ja keele enese haprusest. Iiri poeedi Nuala Ní Dhomhnailli kujundit korvis jõeale usaldatud (Mooses-)lapsukesest tuntud luuletuses „Ceist na Teangan” (Paul Muldooni tõlkes „The Language Issue”, e k „Keeleküsimus”) võib tõlgendada nii usuna allasurutud keelde ja kultuuri, mida see kannab, kui ka meenutusena asjaolust, et õrna lapse ellujäämine pole enesestmõistetav, vaid sõltub suuresti välisest soosingust ja toetusest:

Ceist na Teangan

Cuirim mo dhóchas ar snámh
i mbáidín teangan
faoi mar a leagfá naíonán
i gliabhán
a bheadh fite fuaite
de dhuilleoga feileastraim
is bitúman agus pic
bheith cuimilte lena thóin

ansan é a leagadh síos
i measc na ngioldach
is coigeal na mban sí
le taobh na habhann,
féachaint n'fheadaraís
cá dtabharfaidh an sruth é,
féachaint, dála Mhaoise,
an bhfóirfidh iníon Fhorainn?

(Ní Dhomhnaill 2007: 154–155)

The Language Issue

I place my hope on the water
in this little boat
of the language, the way a body might put
an infant

in a basket of intertwined
iris leaves,
its underside proofed
with bitumen and pitch,

then set the whole thing down amidst
the sedge
and bulrushes by the edge
of a river

only to have it borne hither and thither,
not knowing where it might end up;
in the lap, perhaps,
of some Pharaoh's daughter.³

Ní Dhomhnailli luuletust on mõistetud kui mõtisklust survestatud keele tõlkepoliitikast. Luuletuses „Kuidas seletada sulle oma keelt” (ingl Ilmar Lehtpere tõlkes „How to explain my language to you”, vt Ehin 2011: 10) süveneb eesti luuletaja Kristiina Ehin samuti tõlkeprobleemi ja kultuuridevahelise suhtluse keerukusse. Seda võib tajuda kui lembeluuletust, mis kutsub „ilusat indoeuroopa meest” oma „suurele sammaldunud soomeugri kivile” ehk oma keeleilma. Ent lugedes sama luu-

³ „Oma lootuse asetan veele / selles tillukeses / keelepaadis, nagu võidaks / sättida last // korvi, mis punutud / iiriselehist, / põhi tihitud / pigi ja vaiguga, // ning asetan kõik keset / kõrkjaid / ja pilliroogu, / kus vool on vaiksem. // Seal ta siis kandub siia ja sinna, / teadmata kuhu – / või ehk siiski sülle / vaarao tütrele?”

letuse iiri ja šoti tõlkeid Rody Gormanilt kolmkeelses kogus „Lume lõplik minek. Imeacht Deireanach An tSneachta. Imeachd Dheireannach An t-Sneachda” (2013), saab kinnitust, et iga kohalik keel on nagu tajugiid, mis aitab orienteeruda globaalse heliriba konkreetsetes kohas:

Kuidas seletada sulle oma keelt
nüüdsama
kuuvalgel
allika kaldal

Istun sinu
ilusa indoeuroopa mehega
suurel sammaldunud soomeugri kivil
ajan sinuga poolpaljast
õohaljast juttu

Tahan väga sulle öelda
kuidas lõhnavad minu keeles männid
ja võhumõõgad
kuidas minu keeles vesi üle raudkivide
vuliseb
ja kuidas ritsikad võtavad oma viulitest
viimast

Selle asemel vaikime
kinnisilmi
ja paotame vahetevahel suud
mõneks poolpaljaks õohaljaks sõnaks
ei kummagi keeles

(Ehin 2013: 12–13)

Conas mo theanga a mhíniú duit
anseo agus anois
le solas na gealaí
in aice leis an bhfuarán

Tá mé i mo shuí in éindí leat
A fhir dhathúil Ind-Eorpaigh
ar chloch mhór chaonaigh Fhionn-Ugrach
an chaint leathnocht
chomh geal leis an oíche eadrainn

Is mian liom go mór inseacht duit
faoi bhóladh na ngiúiseanna i mo theanga féin
agus faoin seileastram
mar a bhíonn uisce ag plubaireacht i mo
theanga thar chlocha eibhir
is mar a fhaigheann píobairí na gríosáí an dé
dheiridh as a gcuid fidil

Ina leaba sin, tá muid inár dtost
le súile dúnta
agus osclaíonn muid ár mbéil díreach rud beag
ó thráth go chéile
le haghaidh roinnt focal leathnoichta chomh
geal leis an oíche
i dteanga nach liomsa ná leatsa í

Elus ja jõuline kirjandus väikese kõnelejaskonnaga või vähemustatud keeles – eks või see tõesti näida „millegi müstilisena”, ent vaadeldes nähtust kõigi poliitiliste ja majanduslike väljakutsete taustal, millele peavad vastu panema kõik kohalikud kultuurid ja väikekeeled üle maailma, tuleb esile iga sellise kirjanduse laiem, öko-loogiline tähendus. Nii et missugune ka poleks toimunud konverentsi ja siinse teemanumbri kokkuvõtlik hinnang „väikekeelte võimalustele kirjanduses, kultuuris ja ühiskonnas”, usun mina, et mis tahes väikeses või vähemuskeeles loodud kirjandus avaldab igal juhul loomingulist ja vaimset vastupanu sarnastavatele ja ühtlustavatele jõududele. Säilitades nii truuduse kohalikule omapärarele kui ka avatuse maailmale läbi kahesuunalise tõlke, jääb edukas väikekeelne kirjandus meenutama, et keeleline mitmekesisus on kultuuriline ja ühiskondlik ressurss, mida tuleb kasutada ja edasi arendada meie kõigi ühise globaalse kirjanduspärandi osana.

Ingliskeelsest käsikirjast tõlkinud
SIRJE AINSAAR

VEEBIVARAD

EFACIS. European Federation of Associations and Centers of Irish Studies. EFACIS Round Table 5: Irish Language and Literature in Europe. – <https://www.youtube.com/watch?v=e9C2qO4Q9E>

Irish Language Skills: QS212NI (statistical geographies). – NISRA. Northern Ireland Statistics and Research Agency / Gníomhaireacht Thuaisceart Éireann um Staitisticí agus Taighde. <https://www.ninis2.nisra.gov.uk/public/PivotGrid.aspx?ds=2791&lh=44&yn=2011&sk=136&sn=Census%202011&yearfilter=>

Main Language (Daytime Population): DT203NI (administrative geographies). – NISRA. Northern Ireland Statistics and Research Agency / Gníomhaireacht Thuaisceart Éireann um Staitisticí agus Taighde. <https://www.ninis2.nisra.gov.uk/public/PivotGrid.aspx?ds=5871&lh=37&yn=2011&sk=136&sn=Census%202011&yearfilter=>

KIRJANDUS

Beste Hitzak / Other Words 2019 = otherwords. Anthology. Antologia. Blomlêzing. Díolaim. Антологија. Antologija. Donostia-San Sebastian: Beste Hitzak / Other Words.

Coilféir, Máirtín (toim) 2020. An Scéim: An Gúm 1926–2016. Dublin: An Gúm.

CSO = Central Statistics Office / An Phríomh-Oifig Staidrimh 2021. Census of Population 2016 – Profile 10 Education, Skills and the Irish Language. Cork: CSO. <https://www.cso.ie/en/releasesandpublications/ep/p-cp10esil/p10esil/ilg/>

de Paor, Louis 2006. Contemporary poetry in Irish: 1940–2000. – The Cambridge History of Irish Literature. Kd II: 1890–2000. Toim Margaret Kelleher, Philip O’Leary. Cambridge: Cambridge University Press, lk 317–356.

Ehin, Andres 2014. Sisemine hobune. Inner Horse. An Capall Istigh. Tlk Ilmar Lehtpere, Aogán Ó Muircheartaigh. Dublin: Coiscéim.

Ehin, Kristiina 2009. Põletades pimedust. Burning the Darkness. An Dorchadas á Dhó. Tlk Ilmar Lehtpere, Gabriel Rosenstock. Dublin: Coiscéim.

Ehin, Kristiina 2011. The Final Going of Snow. (MPT poets.) Tlk Ilmar Lehtpere. [London]: Modern Poetry in Translation.

Ehin, Kristiina. 2013. Lume lõplik minek. Imeacht Deireanach An tSneachta. Imeachd Dheireannach An t-Sneachda. Tlk Rody Gorman. Dublin: Coiscéim.

Ehin, Kristiina 2018. Péarlaí Corraigh. Tlk Aogán Ó Muircheartaigh [Ilmar Lehtpere järgi]. Dublin: Coiscéim.

Ehin, Kristiina; Ehin, Andres; Seppel, Ly; Ehin, Eliisa 2012. Tandem neljale. Tandem for Four. Teandim Ceathrair. Tlk Ilmar Lehtpere, Aogán Ó Muircheartaigh. Dublin: Coiscéim.

Heussaff, Anna; Ní Anluain, Éilís 2016. Scríbhneoirí na Gaeilge – cé mhéad acu atá ann agus cad atá á scríobh acu? – Tuairisc 1. XI. <https://tuairisc.ie/scríbhneoiri-na-gaeilge-ce-mhead-acu-ata-ann-agus-cad-ata-a-scríobh-acu/>

Jenkinson, Biddy 1989. Máire Mhac an tSaoi: The clerisy and the folk (*P.I.R.* 24) – A reply. – Poetry Ireland Review, kd 25 (kevad), lk 80.

Lehtpere, Ilmar 2020. Dánta gan Baile i.e. Kodutud luuletused. Tlk Aogán Ó Muircheartaigh. Dublin: Coiscéim.

- Mac Dhonnagáin, Tadhg 2021.** *Madame Lazare*. An Spidéal: Barzaz.
- Mhac an tSaoi, Máire 1988.** The Clerisy and the folk: a review of present-day verse in the Irish language on the occasion of the publication of *Innti* 11. – *Poetry Ireland Review*, kd 24 (talv), lk 33–35.
- Ní Dhomhnaill, Nuala 2007.** *Pharaoh's Daughter*. Loughcrew, Oldcastle: Gallery Press.
- Nic Eoin, Máirín 2006.** Contemporary prose and drama in Irish: 1940–2000. – *The Cambridge History of Irish Literature*. Kd II: 1890–2000. Toim Margaret Kelleher, Philip O'Leary. Cambridge: Cambridge University Press, lk 270–316.
- Nic Eoin, Máirín 2013.** Interdisciplinary perspectives on transnational Irish-language writing. – *Breac: A Digital Journal of Irish Studies*, nr 1 (aprill). <https://breac.nd.edu/articles/interdisciplinary-perspectives-on-transnational-irish-language-writing-2/>
- Nic Eoin, Máirín 2018a.** Imeach agus iltreach? Pointí féachana nualitriocht na Gaeilge. – *Léann*, nr 5, lk 1–21.
- Nic Eoin, Máirín 2018b.** “We are no longer Gaels”: War and conflict in modern and contemporary Irish poetry. – *Irish-Language & Scottish Gaelic Literatures: A Global Context*. *Litteraria Pragensia*, kd 28, nr 55 (juuli), lk 96–116.
- Nic Eoin, Máirín 2020a.** State, space and experiment in Irish-language prose writing. – *Irish Literature in Transition, 1940–1980*. Toim Eve Patten. Cambridge: Cambridge University Press, lk 235–254.
- Nic Eoin, Máirín 2020b.** Language: “World literature” and contemporary Irish-language writing. – *The New Irish Studies*. Toim Paige Reynolds. Cambridge: Cambridge University Press, lk 80–94.
- Ó Cadhain, Máirtín 1990 [1949].** Tuige nach bhfuil litríocht na Gaeilge ag fás? – Ó Cadhain i bh*Feasta*. Toim Seán Ó Laighin. Dublin: Clódhanna Teoranta, lk 85–110.
- Ó Cadhain, Máirtín 1949.** *Cré na Cille*. Dublin: Sáirséal agus Dill.
- Ó Cadhain, Máirtín 1995.** Kirkegårdsjord: Gjenfortellinger i ti mellomspill. Tlk Jan Erik Rekdal. Oslo: Gyldendal norsk forlag.
- Ó Cadhain, Máirtín 2015.** *Cré na Cille: The Dirty Dust*. Tlk Alan Titley. New Haven–London: Yale University Press.
- Ó Cadhain, Máirtín 2016a.** *Graveyard Clay*. Cré na Cille. Tlk Liam Mac Con Iomaire, Tim Robinson. New Haven–London: Yale University Press.
- Ó Cadhain, Máirtín 2016b.** *Onder de zoden*. Tlk Alex Hijmans. Amsterdam: MMIT Publishing.
- Ó Cadhain, Máirtín 2017.** *Hřbitovní hlína*. Tlk Radvan Markus. Praha: Argo.
- Ó Conchubhair, Brian 2008.** The global diaspora and the “new” Irish (language). – *A New View of the Irish Language*. Toim Caoilfhionn Nic Pháidín, Seán Ó Cearnaigh. Dublin: Cois Life, lk 224–248.
- Ó Dúshláine, Tadhg 2011.** Anois Tacht an Eala. Filí Chorcaí INNTI agus an Réabhlóid Chultúrtha. An Daingean: An Sagart.
- Ó Dúshláine, Tadhg; Ní Chléirchín, Caitriona (toim) 2011.** Filí INNTI go hiontach. (Léachtaí Cholm Cille XLI.) Maigh Nuad: An Sagart.
- Ó hÉigearthaigh, Cian; Nic Gearailt, Aoileann 2014.** Sáirséal agus Dill 1947–1981. Scéal Foilsitheora. Indreabhán, Conamara: Cló Iar-Chonnacht.

- O'Leary, Philip 1994.** *The Prose Literature of the Gaelic Revival, 1881–1921. Ideology and Innovation.* Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- O'Leary, Philip 2004.** *Gaelic Prose in the Irish Free State, 1922–1939.* Dublin: University College Dublin Press.
- O'Leary, Philip 2006.** *The Irish Renaissance, 1890–1940. Literature in Irish. – The Cambridge History of Irish Literature. Kd II: 1890–2000.* Toim Margaret Kelleher, Philip O'Leary. Cambridge: Cambridge University Press, lk 226–269.
- O'Leary, Philip 2010.** *Irish Interior. Keeping Faith with the Past in Gaelic Prose, 1940–1951.* Dublin: University College Dublin Press.
- O'Leary, Philip 2011.** *Writing Beyond the Revival. Facing the Future in Gaelic Prose, 1940–1951.* Dublin: University College Dublin Press.
- Walsh, John 2022.** *One Hundred Years of Irish Language Policy, 1922–2022.* Oxford: Peter Lang.

Máirín Nic Eoin (s 1958), PhD, liri teaduste akadeemia liige, Dublini linnaülikooli emerit-professor (DCU All Hallows Campus, Drumcondra, Dublin 9, Iirimaa), mairin.niceoin@dcu.ie

The realm of the improbable: Contemporary literature in Irish in local and global context

Keyword: literature in Irish, minoritized languages, minority literatures, translation

This paper uses modern and contemporary literature in the Irish language to reflect on the creative potential of small or lesser-used languages. The paper gives a brief overview of the current status of the Irish language in Ireland and traces the major literary developments since independence. Despite its minoritized and endangered status, Irish continues to function as a vital literary medium, thus manifesting a creative and intellectual resistance to the forces of assimilation and homogenization. Drawing on some recent Estonian connections, attention is given to the importance of translation and cross-cultural dialogue and collaboration. The paper argues that one of the most significant attributes of minority language literatures is their openness to the pleasures of multilingualism and to translation as a form of cultural enrichment and exchange. While literary activity can support language revitalization initiatives locally, the literatures of smaller languages also serve as a constant reminder of the value of linguistic diversity as cultural and societal resource and as an integral part of a global literary heritage.

Máirín Nic Eoin (b. 1958), PhD, MRIA, Professor Emerita of Dublin City University (DCU All Hallows Campus, Drumcondra, Dublin 9, Ireland), mairin.niceoin@dcu.ie